

Marx Mária

A szövés Göcsejben – Zebecke és környéke

A Göcseji Múzeum gyűjtőterülete nemcsak nevéből adódott. A korábbi alapítású – és abban az időben éppen Veszprém megyéhez tartozó – keszthelyi Balatoni Múzeum a keszthelyi tapolcai és sümegi járásokban, a nagykanizsai Thúry György Múzeum pedig a megye déli részén és a Somogyval határos területeken volt illetékes, a göcseji szegek vidéke azonban – ami a tárgyak gyűjtését illeti – sokáig „fehér folt” maradt a megye néprajzi térképén. Igaz, az országnak e kicsi és meglehetősen periferikus területe néprajzi tekintetben nem volt teljesen elhanyagolt. A 19. század elején Plánder Ferenc novai plébános írta le a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban,¹ amit népéről, annak életéről, nyelvéről, stb. tapasztalt, majd a század legvégén, illetőleg a 20. század elején Gönczi Ferenc végzett igen alapos gyűjtő- és kutatómunkát ezen a vidéken, amelyet az azóta is nélkülözhetetlen, hosszú című Göcsej-monográfiában tett közzé 1914-ben.²

Amikor 1950-ben Zalaegerszegen létrejött a Göcseji Múzeum, egy réges-régi álma teljesült az eger-szegieknek, akik már nagyjából Gönczi kutatásaival egyidőben hozzáfogtak egy, a megyeszékhely státuszához illő múzeumi gyűjtemény létrehozásához. Az 1900-as évek gyűjtőmunkáját, amelyet Borbély György lelkes főgimnáziumi tanár vezetésével és a diákok aktív közreműködésével végeztek, az első világháború semmisítette meg. Az 1930-as években a Fára József levéltáros és Dr. Nagy Károly városbíró által újraindított gyűjtés eredményét a második világháború szórta szét. Az akkor létrejött, de múzeumná szerveződni nem tudott Göcseji Gyűjteménynek csak egy kis töredéke élte túl a háborút és az azt követő évek viszontagságait. Ez a töredék, valamint az első gyűjtésből származott és később Keszthelyre került anyag, együttesen mintegy ötszáz tárgy, képezte az alapját az új múzeum gyűjteményeinek.

A múzeum első igazgatója Dr. Szentmihályi Imre néprajzkutató lett, aki közel húsz éven át vezette az

intézményt, és (általában) egyetlen szakemberként lelkes, alapos munkával gyarapította annak gyűjteményeit, köztük természetesen elsősorban a néprajzi gyűjteményt, amely így sokáig a múzeum legnagyobb tárgye gyűjtése volt.

A korai anyag főleg faragványokból és kerámiából állt, textília csak elvétve maradt benne. Ezek gyűjtése az 1960-as években, a szabadtéri múzeum létrehozásának idején vett nagyobb lendületet, amikor a régi házak felmérésével és áttelepítésével, a berendezési tárgyak megvásárlásával együtt a lakástextilek is bekerültek a múzeumi anyagba.

Bár Szentmihályi Imre elsősorban településekkel és a népi építészettel foglalkozott és a textilek kutatása nem tartozott a szűkebb érdeklődési körébe, lelkiismeretes kutatóként pontosan kikérdezte adatközlőit a bekerült darabok, általában háziszöttek készítéséről, használatáról, tulajdonosairól, és ahol lehetséges volt, a minták nevét is lejegyezte.³ Szükség is volt erre az alaposra, mert a korai munkákban a vidék szövéséről meglehetősen kevés szó esik, és az sem az elragadtatott lelkesedés hangján.

Plánder mindössze egy-egy bekezdésnyit szán a szövés-fonásnak és a viseletnek. Itt is, mint másutt az országban a családfő mérte ki a lennek és kendernek való földdarabot, majd „a’ némberek közös munkájával egész a’ fonhatásig” elkészített alapanyagot a „házi gazdasszony” porciózta ki, minden asszonynak a maga részét, aki aztán „a’ neki jutott résznek tulajdonosa lesz, arról egyedül férjének köteles felelni – a’ szöszt megfonja – ön maga megszövi és az így megkészített vászonyból férjének és gyermekeinek inget, gatyát, tarisznát varr, a’ tarisznának kengyelét, melly közönségesen egy tenyérnyi széles vászon, olly mesterségesen kihímezi, hogy bár melly kitanult kisasszonytól sem lehetne külömbet vární, és ha egyszer fejr ruha nemüekkel szükségei pótolva vannak, szabadságában áll, felesleges vásznát akár nyersen

eladni, akár inggé vagy gatyává készítve vásárra vinni 's ennek árából személyes szükségleteit pótolni."⁴

A viseletekről szólva pedig a férfingek, széles fejér gatyák és himzett kengyelű vászon tarisznyák felsorolása után ezt írja: „A' némberek jelen korig nem esmertek más ruhát mint ön kezeik munkálta vászomból készületeket,⁵ de a' jelen időben fejér patyolat förevalót, tarka kendőt, mellyest vagy vált, szoknyát és előkötényt boltokban vásárolnak”.⁶

Gönczi is csak nagyon keveset ír a göcseji szövésről. „A fonás csak megvan, nagyjában úgy, mint régebben, a szövést azonban, főleg Göcsejben elhagyogatták. Régebben minden háznál volt faisz vagyis szövöszik s a család mindegyik női tagjának kellett szöni. Takácsmester e vidéken nem is volt.” Majd másutt: „A takácsok ott, hol az asszonyok szövése szünnőfélben van vagy megszűnt, mindinkább tért foglalnak. A szegeken régen megszűnt a szövés. Némely helyütt, mint Nagylengyelben, a fonást is elhanyagolják. A régi ruhaviselet megszűnt, tehát aránylag kevés vásznat használnak.”⁷

Gönczivel szinte azonos időben jelent meg Malonyay Dezső: A magyar nép művészete című művének IV. kötete, amely a Dunántúl déli felének (Veszprém, Zala, Somogy és Tolna megyék) népi kultúrájával foglalkozik nem kis részt szentelve a szövésnek is. Sajnos főképpen a somogyi és sárközi szöttekéről közöl ábrákat, mintákat. A göcseji textilkészítésről néhány bekezdésben⁸ emlékezik meg, amelyekben egyaránt kitér a fonás és a szövés munkájára, mindvégig az Erdélyben szokásoshoz hasonlítva azt mind a technikai leírás, mind pedig a használatos szak kifejezések tekintetében.⁹

E rövid ismertetésből megtudhatjuk, hogy „a fonalat felhúzzák a szűfának a fonalas dorongjára”, hogy a szövösztéken van lice, borda, verőtok”, hogy „Göcsejben két licsével szönek”, a vásznat a szövöszték ülőhelye előtt lévő vásznasdorongra tekerik, amelynek „jobb végében ott a likasfa vagy vászon feszítő; a vászon hímeinek változata a lábitó és a lice járásától és a felszedéstől függ”, valamint hogy a felszedett hímes sorokat táblának nevezik, s innen a minták elnevezése is 5-6-10 táblás lesz.¹⁰

Ugyancsak Malonyay tesz említést Dobos József takácsmester formás-könyvéről, sajnos a mester lakóhelyének megjelölése nélkül. E formás-, vagyis mintakönyvben nemcsak rajzok, hanem szöveges leírások is voltak, amelyek közül a „fehér virág fölszedése”-t idézi is.

„Fehér virág fölszedése. Először lenyomni a jobb támlát és annak nyílásán egy széles pálcát bele kell dugni a vászon tövébe és a felső részéből kell fölszedni körömrre, két szálat fölül, egyet alulról, ezt így kell fölszedni végig és így arról kiváltva a szedést mindvégig,

erről az elsőt mindjárt föl lehet szedni és minden átváltáskor a bal támlát lenyomni és a bordaládánál a legalsó részen a táblát beledugni és a csinpálcákhoz kivezetni és a szedéskor mindig előbb beváltani a körömön levő pálcát és arról fölszedni és minden kockában hat szálnak köll lenni és a vetélőnek mindig balfelül köll lenni.”¹¹ E leírás megfelel a szabályszerű takács-mintarajzok mellett és felett elhelyezett „kottának”, amelyeken a borda- és nyüstbefűzés valamint a lábitók használatának sorrendjét adja meg a minta tervezője. (1. kép)

A következő bekezdésben Malonyay egyetlen mondatot szentel a háziszövésnek: „A zebeckei asszony szép finom vásznat szőtt, amikor meglátogattuk.”

A továbbiakban általánosságban beszél a szövésről, mint hanyatló, pusztuló iparágáról, amellyel felhagynak az asszonyok, hiszen „mégiscsak könnyebb dolog a vászonért a boltba szaladni, mint egész héten fonni, szöni! ... De nemcsak a családok köréből pusztul a szövöszték. hanem a takácsmester is otthagyja a szövösztékét”, s a városban talál új megélhetést magának. A hanyatlás oka a szerző szerint a mezőgazdaság átalakulása, amely felhagyott ezen a vidéken a juh- és kecsketartással, s így nem termel kellő mennyiségű alapanyagot, valamint az osztrák gyáripar olcsóbb termékeinek térhódítása.¹² A közölt fényképen (293. kép: Szöttek Göcsejből) szereplő szöttek is ezt a hanyatló állapotot tükrözik a korábbi időszakra egyáltalán nem jellemző, fellazult, szétesett mintájukkal.

Voltak azonban a 19. századi Zala megyében olyan területek is, ahol a háziszövés még az első világháború után is általános volt egy ideig, majd a téveszek szervezésének idején újraélesztett és háziipari szövetkezetbe szervezett tevékenység fennmaradt egészen a közelmúltig, amikor is a globalizáció áldozatául esett. Ilyen szövéséről híres területe volt a megyének Hetés és a Lendva-vidék, ahol az asszonyok megtermelték a kendert illetve lent, és megszöttek a háztartásban használatos textileket, s csak a női (kisebb részben a férfi) ruhaviselet gyári alapanyagát vásárolták: ilyen volt a női szoknyák, kötények anyaga a karton, a szövet és a klott, valamint a női ingek és vállkendők fehér gyolcsa.

A szövés nem szűnt meg teljesen a megye más vidékein sem. Az asszonyok a 20. század első felében, de első harmadában mindenképpen szöttek vásznat, legfőljebb a hímes, ünnepi textíliák előállításában nem jeleskedtek. A szegiek vidékének és Zala egyéb részeinek szövőkultúrája csak a szomszédos területekkel, Hetéssel (és a Lendva-folyó vidékével) összehasonlítva mondható szegényesnek, ahol a mintás szövésnek igen nagy hagyományai voltak, és maradtak is egészen késői időkig, amikor Magyarország más területein már felhagytak a lakástextíliák

házi előállításával. Ezzel az anyaggal szemben Zala belső vidékeinek hagyományos szöttesei valóban nem állják ki az összehasonlítást, túlságosan egyszerűek, szegényesek, említésre nemigen méltók. Mint Gönczi írja: „Oly czifrán s szépen sehol sem szönek a vidéken, mint itt [Hetésben] ... Különösen a törülközők és asztali abroszok kiállítására fordítanak nagy gondot. A törülközőt 7–8 sorban *föszedik*, vagyis piros sávolyt szönek bele.”¹³

Göcsej másik, nyugati szomszédja, a hasonló adottságokkal rendelkező Őrség, ugyancsak azon területek közé tartozott, ahol a vászonszövést még a II. világháború után is az átlagosnál nagyobb mértékben gyakorolták. 1947-ben ispánki asszonyok vettek részt a szombathelyi háziipari kiállításon, akik házilag szövött és festett textileket készítettek, mutattak be, és munkabemutatókat is tartottak. Egyikük – a lenfeldolgozás folyamatát ismertetve – így nyilatkozott a Szabad Vasmegeye című lap újságírójának: „A faluban szinte szövőcsaládok fejlődnek ki. Ilyenek a Tolvaj, Laczó, Zsohár, Vörös, Kapitány-családok, de az alig 60 házias kis faluban nem is igen van, aki ne saját maga készítené el ruhaszükségletének anyagát.”¹⁴ Bár mind a szakma, mind a közvélekedés úgy tartja, hogy az őrségi szöttesek egyszerűek (Zakál György szavával szólva együgyűek), nem túlságosan díszesek, a területet jól ismerő Bíró Friderika néprajzkutató talált ott is éppen olyan gazdagon mintázott darabokat, mint amilyenek a hetési szöttesek esetében már széles körben ismertek voltak. A tészesítés után az őrségi szövőkultúra is gyorsan elenyészett. 1971-ben két őriszentpéteri diák néprajzi gyűjtőpályázatra beadott pályamunkájában a szövést már úgy mutatja be, mint kihalt mesterséget, amelyre már csak a hagyományt őrző öregek emlékeznek.¹⁵

Az 1980-as években országos kezdeményezésre Zalában és Vas megyében is folyt „Mikrotáj-kutatás” kérdőíveire adott válaszokból is az a konklúzió vonható le, hogy míg akár Hetés magyarországi részén (a nagyobb fele Jugoszláviához került), akár az Őrségben az asszonyok rendszeresen szöttek otthon egészen az 1960-as évek elejéig, addig a göcseji falvakban ez a szokás már a 19. század végén erősen meggyengült, a húszadik századra pedig általános gyakorlat lett, hogy a megtermelt szálanyagot takácsokhoz vitték az asszonyok megszövetni. A takácsokkal való szövés pedig általában a textileken előforduló minták elszegényedéséhez, megritkulásához vezetett. Bár az ember talán éppen azt várná, hogy a tanult iparosok – és a 19. század második felében már komolyan iskolázott takácsok és műszövmesterek működtek a falvakban is – jóval bonyolultabb, műveiből darabokat állítanak elő, mint az egyéb munkájuk mellett otthonukban szövő parasztasszonyok, akiknek

ráadásul a fejlettebb technikát jelentő takácsszékek helyett csak az egyszerűbb „asszonyfaisz”-szal kellett beérniük.

E tendencia okát könnyen megérthetjük, ha átgondoljuk az egyébként általánosan ismert tényt, hogy a korszakban a takácsok voltak a legszegényebb iparosok (legfeljebb a fazekasokat előzték meg valamennyire), nagy volt a konkurencia, kicsi a vevőkör, és kívülről is sokan kontárkodtak bele a mesterségbe. Átalakult ekkorra a technika is, pontosabban az egyre inkább elérhető nyüstös- és damasztzötvögépek elterjedése maga után vonta a mezővárosi (paraszt-polgári) és kismemesi igények változását. A lendamaszt, majd a színes pamutdamaszt mint stafirung a 19. század második felétől egyre nagyobb teret nyert a falusi iparosok és tisztviselők körében is. Mind a céhes, mind pedig a későbbi ipartestületi időkből sok panaszlevél maradt fenn zalai takácsoktól, amelyet ilyen ügyekben írtak a vármegyéhez vagy a szolgabíróhoz, kérve a tisztviselőket, hogy „rendeleti úton” vessenek véget az áldatlan állapotoknak, és tiltsák meg a „fölsleges” számú iparos működését.¹⁶ Mivel ez nem történt – nem is történhetett – meg, a mesterek úgy segítettek magukon, ahogyan tudtak. Minél rövidebb idő alatt minél több és minél olcsóbb árut igyekeztek megtermelni és piacra vinni. Ennek pedig a munkás darabok készítése és a mintasűrűség adta meg az árát. A mesterremekeken kívül, amelyek a mesterségbeli tudás bizonyítékai voltak, ritkán találunk bonyolult föl-szedésű vagy túldíszített darabokat a múzeumi takácsszöttesek között. A minták, amelyeket a megrendelőknek ajánlottak és gyakran használtak, többnyire azok közül kerültek ki, amelyeket a fentebb idézett „körömszedés” nélkül, egyszerűen a nyüstbefűzéssel meg tudtak szöni, mégis kellően dekoratívok voltak ahhoz, hogy tisztességes árat kérhessenek érte. (2. kép)

Szentmihályi Imre kérdésére, hogy mikor szötte utoljára a mintakönyvében található mintákat, a salomvári takácsmester is elmondta, hogy az 1920-as évek óta nincs kereslet a széles sávosságú, bonyolultabb mintával szőtt textilek iránt, az emberek az olcsót keresik, ha meg akar élni, ehhez kell alkalmazkodnia.

Ugyanakkor azonban az olyan vidékeken, ahol nem (vagy csak kevés számban) volt takácsmester a környéken, az anyák, testvérek, nagynénik, keresztszülők látták el saját készítésű darabokkal a férjhez menő leányokat. Nekik érdemes volt nagy munkabefektetéssel, díszes abroszokat, törülközőket, halottaslepedőket, kosárruhákat szöni, hiszen ezekkel adták meg ünnepnapjaik módját, ezekkel vágtak fel a szomszédság, a komák és komaasszonyok előtt, azaz vívták ki helyüket-rangjukat az ügyes kezű, szöni-fonni tudó asszonyok között. Az értékes darabok pedig „letevő-” vagy „állóruhaként” a családban maradtak, továbbörö-

kítették őket leányaik, unokáik, dédunokáik stafíringjába. Saját gyermeküknek a takácsok is díszes textileket szőttek, – pl. Zalaapátiban Papp Horváth János Katalin leánya számára,¹⁷ vagy Sárhidán Török István Franciska lánya számára¹⁸ – míg eladásra az egyszerűbb minták készültek.

Voltak falvak, ahol még ezeket a kevésbé bonyolult mintákat sem takácsokkal szövették meg, hanem piros fonalas keresztöltéssel hímezték rá a házilag szőtt textíliákra. Pókaszeptken a 20. század elejének általános gyakorlata volt, hogy a másutt látott, vagy korábban leszövött darabok alapján hímezett kosárruhákat és törülközőket készítettek. (3. kép)

Jelentős szövéskultúrával rendelkező területe volt Zalának Zebecke (és a szomszédságában lévő néhány falu, különösen Kissziget, Iklódbördőce és Ortaháza) (4. kép). Malonyay könyvében is egyedül ez a göcseji falu szerepel az asszonyi szövésszékhelyként, s a Gönczi Ferenc-féle mű is ezeket a falvakat említi első sorban, mint olyan helyeket, ahol a férjhez menő leányoktól még megkívántatik a szövésszékhely ismerete és gyakorlása. „A leányok 13-14 éves korukban kezdik tanulni a szövést. A mely községben a szövést még a fehérszőlőtől megkívánják, mint Pákán, Zebeckén, Kisszigeten, Bördőcén, Dömezföldön, Kányaváron, Várhelyen, Bánokszentgyörgyön és Oltárczon, továbbá egész Hetésben, ott a lány, kivált, ha szegényebb sorsu, addig nem igen mehet férjhez, míg szőni meg nem tanul.”¹⁹ Azt is megemlíti, hogy „Göcsejben a zebeckei asszonyok tudnak legszebben szőni.” akik „A szép piros sávolyok mellett a vászonba egész mondasokat beleszőnek, mint 'Dicsértessék a Jézus neve!' 'Isten segélj!' stb.”²⁰

A Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteménybe került tárgyak készítési helyük szerint a következőképpen oszlanak meg: valamivel több, mint egyharmaduk, 37 % valamelyik göcseji faluban készült, kb. 20 %-ban Hetés területén, 15 % a Göcsejtől északra lévő, 12 % pedig az attól délre fekvő területen. (A maradék megyén kívüli, illetve ismeretlen helyen készült.) A göcseji anyag 44 %-át, szám szerint 45 darabot Zebeckén, további 14 %-ot a közvetlenül szomszédos Kisszigeten, Ortaházán, illetve Iklódbördőcén szőtték. A Zebeckén gyűjtött anyag túlnyomó részben helyben készült, csak elvéve akad közöttük „import”, az is a szomszédságból. Érdekes kivétel ez alól két Dobriban szőtt abrosz-kosárruha együttes, amely azonban semmilyen tekintetben nem „lóg ki” a többi közül, és mindkettő más, helyi darabbal együtt került a múzeumba.

Mivel a hetési textilek feldolgozását Kerecsényi Edit elvégezte,²¹ s ahhoz újat hozzátenni nem nagyon lehet, a továbbiakban csak a gyűjtemény göcseji szövteseivel, ezen belül különösen a Zebeckéről és környékéről származókkal foglalkozom.

Múzeumunk birtokában jelenleg 278 db szőtt van, nem számítva ide a házivaszorból készült, de más technikával díszített darabokat. A szőttesek funkciójuk szerint négy nagy csoportra oszthatók: kb. 30–30 %-uk a törülköző és a kosár-, ill. szakajtóruha, amelyet vidékünkön kenyérruhának is hívnak, 20 % az abrosz, 10 % a (halottas)lepedővég, a maradék kb. 10 %-ot az egyebek: tarisznya, vánkoshuzat, végváson, zsák, kötény, stb. teszik ki.

A tárgyak elnevezése és díszítése a funkció szerint alakult:

1. **Abrosz** – a 20. század közepére már általánosan használt elnevezés, bár mindenütt terítőként, asztalterítőként is meghatározották. Zebecke környékén *asztalterítő* volt a leggyakrabban használt neve, *asztalruhának* is hívták. A díszteleneket vagy két végén egy-két piros csikkal simán szőtteket rétesabrosznak használták. A 60-as években már az említés szintjén sem találni adatot arról, hogy az abrosznak a viseletben is szerepe lett volna. A díszesekkel nagy ünnepekkor, lakodalomkor asztalt terítették. Korábban a komakosarat, amelyet egy héten át naponta vittek a gyermekágyas anyának szintén díszabrosszal takarták le, illetve a keresztelőre vitt *körbeckosarat* is abroszba kötötték. (Zebecke) Ezek az abroszok általában csikritmusosak, a csíkok szélessége 3 és 7 cm közötti, a csíkon belül a fő motívumot alul-felül keskeny fogazás, vagy apróbb mintasor zárja. (5-6. kép) A csíkok számára nézve is nagy a szórás 5 és 14 között, de megállapítható, hogy a megye északi részéről származó, takácsszőtte példányok inkább 5-7, a déli, Hetéshez közelebbi részre a 9 és afölötti számú csík a jellemző, míg a Zebeckén szőtteken egy kivétellel 6 sávós díszítést találunk. E kivétel egy kilenc sávval csíkozott abrosz, amelyen felirat is látható. A kilencből öt csíkban a DICSÉRTESSEK A JÉZUS NEVE szöveg van beszöve (az adatközlő megnevezése szerint „dicsértessékes minta”), köztük négy *vesszős*,²² fogazott szélű mintasávval. Ez egyben az egyetlen feliratos abrosza gyűjteményünknek. 1918-20 között szőtte az eladó a saját stafíringjába, keveset használt, ünnepi darab volt.²³

2. **Kosárruha**/kenyérruha – általánosságban elmondható, hogy az egyszerűbbeket kenyérsütéskor használták, kenyérruha, szakasztóruha elnevezésük is ezt tükrözte. Az ilyenek inkább a két végükön csíkozottak, egyszerűbb mintájúak. A díszítetteknek elsődleges funkciójuk mellett már többé-kevésbé reprezentációs szerepük is volt. A keskenyebb csíkosal, egyszerűbb mintával szedettekkel a piacra vitt kosarat takarták le (7. kép), a gazdagabban mintázottakkal paszitos kosarat fedtek be. Ezeket sokszor közepén található a legszelebb mintasáv, amelyet a két szélen

még egy-egy keskenyebb egészít ki. Méretük is nagyobb 10-15 cm-rel, mint a hétköznapiaké, amelyek átlagosan kb. 55 × 65 centisek voltak.

Érdekes, hogy egy Tótszentmártonból származó asszony az általa eladott, nagyon díszes (37 cm széles középső sáv) kosárruháról állította, hogy „a kerek szakajtóba teszik, belisztezik és arra teszik megkelti a kenyeret, a szötte sarkaival pedig befedik. A hím a kenyér alá kerül a kosárba.”²⁴ Ugyanő két másik, hasonló zsúfoltan felszedett mintás darabot paszitos ruhának határozott meg.

Zebeckén is hasonló célra használták ezeket a 3-5 mintasávval díszített kosárruhákat, amelyeket ezen a környéken *kisruhának* neveznek: „amikor az újszülött anyjának *nézőkösarat* visz a komája, akkor szokta a fején vitt élelmiszeres kerekösarat letakarni vele.”²⁵ Ilyen ruhába kötve vitték húsvétkor a szenteltetni való sonkát a feltámadásra, majd a keresztyerekeknek szánt ajándékot is.²⁶ Orthaházán és Kisszigeten *kisszéruha* a neve. A kosárruhát használatlól függően *cekkerruhaként* is emlegetik, különösen Zebeckén, majd a későbbi időben a textil funkciója is megváltozott, ekkor kisterítő lett a neve.

3a Törülköző – két fajtáját használták. Az egyik a teljes szélességű, azaz 60-70 cm közötti méretű. Neve Göcsejben általánosan *törülközőkendű* vagy *kendőruha*, Zebeckén inkább az utóbbi. Méreteit tekintve hasonló a kosárruhához, de mindig aszimmetrikus. „Felső”, szegett vége díszítetlen, az „alsó” oldal azonban többé-kevésbé díszített és rojtozott. A rojtozás – Zebeckén *rost* a neve – 8-12 cm hosszúságú, a láncfonalak szabadon hagyásával készült, némelykor meg is sodorták. Díszes rojtkötés vagy külön rákötött rojtozás nem fordul elő rajtuk. Van mindkét oldalon szegett törülköző is, de nem ez a jellemző.

A kendőruhák, különösen az egyszerűbbje, kenderfonalból, használatra készültek, meglehetősen durva felületűek. Felakasztásra szolgáló fület is varrtak rájuk. Az egyszerűbb díszű, pamutos vásznak vendégtörülközők voltak, ritkább köztük a díszes, tálasra vagy kendőtartóra való darab. A széles kendőtartók a tálasfogások szent sarokból történő, első világháború körüli kiszorulása után, a falra, általában az ajtó mellé felszerelt „modernebb” kiegészítő bútordarabok voltak. Sok közöttük az esztergált, vagy keretesbetétes szerkezetű példány. Jónéhányuk nem is a szoba, hanem a konyha berendezéséhez tartozott. A tálasfogas kendőtartója pedig inkább a keskeny, hosszú-törülköző tartására volt alkalmas.

A megye déli részén, Tótszentmárton, Tótszerdahely, stb. környékén élő horvát lakosság körében csak a teljes szélességű dísz-törülköző volt használatban, nevük *fogastörülköző*, *briszacs*, ezek azonban hosszabbak voltak a többi hasonló textilnél, elérték a

120-130 cm-t is, míg az egyéb területről valók csak 80 cm körüliek.

A törülközőkön gyakori a keresztzemes technikával hímzett monogram, a díszítésre szántakon a teljes név is. Egyik műtárgyunkon pedig visszaköszön a beleszőtt „dícsértessékes minta”, azaz DÍCSÉRTESSÉK A JÉZUS NEVE felirat, fölötte a készítő tulajdonos TAKÁCS ANUSKA (sic) neve olvasható. Ezen a törülközőn a feliratokon kívül három, egymástól meglehetősen távol eső csíkban három különböző, lazán szerkesztett, szinte „szabadrajzú” virágminta látható ívelten cakkozott szélekkel. A csíkok szokatlanul nagy távolsága miatt a minta csaknem az egész törülközőre kiterjed, nem is törülközőtartóra szánták, hanem a halottas textilek egyike, az úgynevezett *keresztág*²⁷ volt, amely Göcsej egész területén része volt a stafirungnak, és a temetői keresztre kötötték fel, a temetés után pedig felváltva a papnak és a kántornak ajándékozták. A méhekre emlékeztető felszedett minta egyetlen más textilünkön sem ismétlődik, valamelyik rózsás minta átalakításával, esetleg hibájából jött létre. (8. kép) Lehet, hogy a szövő Takács Annuska saját leleménye volt? Ő a Zebeckével szomszédos Iklódbördöccén, 1928 körül készítette el a stafirungját, majd a közeli Dömeföldére ment férjhez, ott vásárolta meg tőle a törülközőt Szentmihályi Imre. Gönczi művében ez a falu is azok között szerepelt, amelyekben még megkövetelték a leányoktól, hogy szöni-fonni tudjanak, s bár akad hiba a minta fölszedésében, Takács Annuska semmiképp sem vallhatott szégyent a maga szötte textilekkel, hiszen a betűk szövése még takácsok számára is komoly feladat volt.

3b Hosszútörülköző – *hosszútörülköző* (Kissziget), *hosszi kendőruha* (Zebecke) a törülközőknek másik, már elsősorban reprezentatív funkciójú fajtája. Egy szélben szöve készítették, majd a szövőszékről levéve hosszában kettévágták, oldalát beszégték és az így kapott két darabot rövid oldaluknál fogva állították össze. Az összeállítás történhetett egyszerű kézi vagy gépvarrással, hímzőöltésekkel (pl. hurkolással), de a 19-20. század fordulóján már gyakori volt a két fél közé illesztett horgolt csipke, mely legtöbbször recehorgolással készült. Ezeket a betéteken gyakran megismétlődik a szövött csíkok csillag- vagy rózsamintája is. (pl. 65.26.3.) Egyetlen kivétel e szabály alól egy Mikekarácsonyfán gyűjtött kendő, amelyet két végén különbözőképpen mintázva, közepén egy különálló csíkkal szöttek meg, majd hosszában kettévágva külön-külön használták a két felet. A kendőruhák végei rojtosak, ezek a rojtok azonban általában hosszabbak a széles törülközőkön lévőknel, néhol a 15-20 cm-t is eléri. Gyakori közöttük a sodrott és a mintásan kötött rojt, sőt ritkán bár, de előfordul a külön rávarrt, vagy ráhorgolt rojtozás is. A fentebb említett

mikekarácsonyfai darab egyik végére más textiliáról származó, többsorosán csomózott rojtot dolgoztak rá, ehhez különböző, általában hetésinek ismert öltéseket, szálszorításos aszúrt és bújtatásos hímzést használtak. Mivel a tárgyhoz tartozó gyűjtőnapló elveszett, és az adatokat később sem pótolták, a kendő készítője nem ismert. A minták, a mintacsíkok és a szabad felületek aránya és a hímzés alapján biztosra veszem, hogy nem helyben, vagy a közvetlen környéken, hanem valamelyik hetési faluban készült. A hetési hosszútörülközőkkel szemben Göcsejben a rojt népszerűbb volt a horgolásnál, igaz viszont, hogy a szélcspikék esetében a betétesíknál változatosabb, legyezős, cakkos mintákkal is találkozhatunk.

A hosszútörülközőkön a szövött csíkok mellé gyakran varrtak egyéb díszítőtechnikával: aszúrral, szálszámolásos: keresztszemes és duplakeresztszemes, valamint szabadrajzú hímzéssel is mintákat. A reprezentációs szerepből adódóan sokszor feliratot is láthatunk rajtuk. A monogramok helyett itt gyakoribb a tulajdonos – aki általában azonos a készítővel – teljes nevének használata mind szöve, mind utólag belehímézve, de nem kis számban egyéb feliratot is olvashatunk róluk: JÓREGET (sic) JÓREGGELT formában is, MÁRIA SEGÍTS, Ki korán kel Aranyat lel, ISTEN HOSZTA (sic), DICSÉRTESÉK (sic) A JÉZUS KRISZTUS, ADJON ISTEN JÓ REGELT (sic). A föl-szedett sávok fölött és/vagy között hímzett madarak, virágok, szívek, fák, valamint vallási szimbólumok: kehely, horgony, kereszt, monstancia is szerepelnek rajtuk.

A hosszútörülközők felhasználása igen sokrétű volt. Vőfélykendőket a lakodalomban kaptak szerepet, ilyenek kötötték a vendég hívó vállára, a különböző fogásokat nyakba vetett törülközőkendőkkel fogva, ill. takarva vitték az asztalhoz. Az ilyenkor szokásos játékos *fumukeresztelőn* ezzel helyettesítették a „pap” nyakában a stólat és a *fumu*-csecsemő pólyáját. Húshagyókeddi maskurázáskor is a „püspök” nyakában lóg.

Az új asszony fogadásakor a fogásra különösen díszes darabot tettek. Rendszeresen használták a hosszútörülközőt fejtekeresként ünnepi alkalmakra: lakodalomra, paszitára, stb. összerakott élelmiszeres kosár alá. Zalasombattfán, ha keresztelőre mentek, a tekereset külön szétrázták, hogy a leánycsecsemőnek olyan hosszú legyen a haja, mint a hosszútörülköző.²⁸

A dísz- és hosszútörülközők – amikor az 1950-es évektől kezdve, a berendezés és a szokások alapvető megváltozásával elvesztették funkciójukat és jelentőségüket – esztétikai és érzelmi vonatkozásaik miatt egy ideig még forgalomban maradtak. Az egyszerűbbeket konyharuhának, a díszesebbeket falvédőnek, terítőnek vagy függőnynek használták, vagy egyszerűen csak a szekrényben tartották őket.

4. Halottas lepedő, lepedővég – különleges elnevezése nincs. Szám szerint már jóval kevesebb maradt meg belőle, ami érthető is, hiszen eredeti funkciójának betöltése után a halott tulajdonossal együtt a földre került. Tulajdonképpen csak akkor váltak meg tőle, amikor erős külső nyomásra a falvakban is megszűnt a háznál történő halottvirrasztás és a halott háztól való temetése. Ez pedig (természetesen területenként némileg különböző időpontban) az 1950-es 60-as években zajlott le.²⁹ A lepedő két szélből készült, amelynek egyik rövidebb oldala széles sávban volt díszítve. A díszítmény a szövött sávokon kívül az esetek többségében más technikájú részleteket is tartalmazott, ritkábban hímzést, sokkal gyakrabban horgolt vagy készen vásárolt csipkét. Előbbi, főleg aszúr vagy subrika formájában az összeillesztéseknél a szövött minta fölött jelenik meg, az utóbbi betét- és szélcspike szalagként kerül az egyes részek közé valamint a külső szélre. Mivel a halottas lepedőre általában széles, dúsan mintázott lepedővég került, gyakran előfordult, hogy a később összevarrt alkotórészeket takácsmestertől, vagy ügyességéről híres szövőasszonytól rendelték, vásárolták, a hímzést és a horgolást pedig odahaza végezte a staffirung készítője. (9. kép) A halottaslepedő ugyanis, a többi reprezentatív textilhez hasonlóan a kelengye részét alkotta. Szokás volt a lepedőről a díszítményt levágni is, ilyenkor csak a sima részt hagyták a koporsóban a holttest alatt, míg a sokszor 40-45 cm-es lepedőszélt, amely egyébként kilógott a koporsóból, új vászonhoz varrták.

Használata már a halált megelőzően kezdődhetett. Zalasombattfán a haldokló gyóntatása előtt tették fel a szépen megvetett ágyra úgy, hogy a cifrája a fejrésznél jól láthatóan kiálljon.³⁰ Azokban a községekben, ahol a lepedőt nem temették el a halottal, a temetés után forró lúgban kimosták.³¹ Így érthető, hogy a viszonylag ritka használat ellenére némelyik darab egészen fákó, mállott állapotú.

A gazdagon mintázott lepedővel azonban nemcsak a halott utolsó állomásait, a halálos ágyat, a ravatalt és a koporsót díszítették, van adatunk arra is, hogy keresztelőre vitt csecsemőt is takartak ilyen lepedőbe (Szentgyörgyvölgy).³² Egy ortaházi asszony pedig egy piros hímű, horgolt szegélyes, lepedővéget adott el a múzeumnak, amelyről elmondta, hogy eredetileg a nagyanyja által Pördeföldén, a 19. században készített ágytakaró egyik végét díszítette.³³

Az ilyen reprezentatív textília értékes voltát nemcsak az bizonyítja, hogy a használatból kivonva is sokáig őrizték, és még akkor is vonakodtak megválni tőle, amikor már nem is volt lehetőség, de igény sem a felterítésére, presztizs-voltát is elveszítette. A néprajzi gyűjtemény egyik legszebb textiljét, amely az 1880-as években készült és Bucsután halottas lepedőként

szolgált, (pontosabban a szekrényben szaporította a stafírium mennyiségét), Szentmihályi Imre két tulajdonostól, két különböző évben szerezte meg. A gyönyörű „almáshímes”, maga szálából sodrott rojtú lepedőn az örökösök úgy osztottak meg, hogy a varrásánál kettébontották mindkettejüknek juttatva belőle egy-egy féldarabot.³⁴ Bár nem Hetés területéről került be, és készítésének helye sem ismert, díszítése alapján a hetési szőttesek közé sorolom.

Másodlagos használatba is külön-külön kerültek a lepedő részei: a sima vászomból általában ruhaneműt varrtak, a levágott széldekorációt nagyságától függően szekrénycsíknak, (*szekrényterítő*), vagy varrógépterítőnek fogtak be.

A szőttesek anyaga

Zakál György az Őrségről írva csak lenfeldolgozásról, kenderről nem beszél,³⁵ és az 1947-es háziipari kiállításon meginterjúvált őrségi szövőasszony is azt nyilatkozta: „Vidékünk aránylag jól megtermi a lent, kendermunkával pedig nem igen foglalkozunk.”³⁶

Ahogy a nyugati határmentétől kelet felé haladunk, egyre kevesebb a len a megszövésre váró fonalmennyiség között. Plánder egyforma hangsúllyal említi a kender- és lenmag kiosztását,³⁷ s őt idézve Gönczi is hasonlóan ír a fonal elkészítéséről.³⁸ Amikor azonban a következő oldalon a megszőtt textíliákról ír, nem tesz különbséget a különböző alapanyagból készült vásznak között: „Mikor a vászon kész volt, csomóba hajtották össze, ládába tették, s midőn a magát mindegyik megszötte, a közruhát, mint: terítőt, szakaszturuhát, törüközüt, ponyvát stb. kimetélték, a mi pedig megmaradt, azon elosztokodtak. A nyert vásznat ritkán adják el, bármennyi van. ... Előbb tiszta vásznat szöttek; most pamuttal kevertet. Ez az ú. n. pamukos vászon. A maguk által szőtt vászomból kerültek ki az ágyiruhák, továbbá a zsákok s minden, a háznál készült ruhaféle.” A felsorolt textilek rendszeren kenderből készültek, lent ritkán használtak hozzá.

Malonyay műve tételesen felsorolja azokat a zalai falvakat, ahol a századfordulón még termeltek kendert.³⁹ Ez a terület Zalaegerszegtől mintegy 30–40 km-re kezdődik, mivel „ahol egy kis üzleti élet van, ott nincs már háziipar”. A felsorolt helységek – elvárhatóan – egybeesnek a régi szövőhagyománnyal rendelkező, főképpen hetési falvakkal, de rajtuk kívül ide tartozik néhány más dél-zalai község, és természetesen Zebecke, Ortaháza, Kissziget, Páka, Hernyék, Csertalagos vidéke is.

Kerecsényi Edit kutatásai szerint a len és a kender termesztése Dél-Zalában időbeli eltérést mutat.⁴⁰ „A lentermeléssel a múlt század [19. század] 80-as éveire a parasztság zöme felhagyott, de kendert a föld-

művelő lakosság mintegy 25%-a a termelőszövetkezetek 1960. évi megalakításáig még termelt.” Ennek okát a háború utáni anyagihiányban, az asszonyok alacsony foglalkoztatottságában és a hagyományokhoz való erős ragaszkodásban látja. A fejlett szövőkultúrával rendelkező Letenyén pl. 1962-ben vetettek utoljára kendert. A lennel való bánásmódot veszélyesebbnek ítélték az asszonyok, ezért kevésbé foglalkoztak vele. Arra, hogy vidékünkön a kendertermelés kiszorította a lenét az a tény is utal, hogy az adatközlők is részletesebben, hosszabban beszéltek róla, míg a lenét esetenként éppen csak, vagy egyáltalán nem is említették.

Szentmihályi Imre azonban az 1960-as évek közepén végigfotózhatta Zebeckén a lenfeldolgozás különböző munkafázisait, kezdve a tsz. földjén lent nyüvő asszonyokkal. Teljesen nem hagytak föl tehát e finomabb szálanyag előállításával sem, csak a kisméretű, nem is igazán jó minőségű háztáji földekről szorult ki, és került át, sajnos csak átmenetileg, a térsz-földekre.

Másrészt tiszta vászon – mint azt Gönczi már a 19–20. század fordulóján megállapította – viszonylag kevés készült. Ennek oka a boltban vásárolható gyári pamut fonal gyors terjedése az 1800-as évek 80-as éveitől. „Különösen régente fontak-szöttek, amikor a nép boltokba nem juthatott el olyan könnyen és olcsón.” „Az okos Ausztria textilgyárai ide zúdítják készítményeiket ...” olvashatjuk Malonyay könyvében.⁴¹ A jobb minőségű láncfonal még inkább kenderből vagy lenből volt, vetüléknek azonban (amelyhez már a kevésbé jó minőség is elég volt) inkább pamutot használtak. Így a vászon puhább, ez különösen a testi ruhák esetében fontos szempont, és fehérebb lett, ami a reprezentációra szánt textilek esztétikai értékét növelte. A legkésőbbi időszakokban már készültek tiszta pamutvászon darabok is. Külön megjegyezték az adatközlők, ha cernázott pamutból szöttek, ez jobb minőségű volt, kevésbé szakadt, láncnak is alkalmas volt. Zebeckén „pergetett pamut” volt a neve. Elképzelhető, hogy a cernázást az asszonyok maguk végezték.

A folszedett hímek viszont már a kezdet kezdetén festett pamutfonalból készültek, így volt ez a technika magyarországi „prototípusai”, a barhendek esetében is, melyeknek első írásos nyomuk a 13. század végéről maradt ránk, és amelyek egyszerűsödésével (néhány évszázad alatt) népi szőtteseink létrejöttek. A szőtteszót magát sem alkalmazzuk másra ma sem, mint a szedett mintás darabokra.⁴² A korabeli ábrázolások és a megmaradt 16–17. századi töredékek alapján ezek a szőttesek többségükben kék vagy fekete mintázatúak. A töröktől átvett buzérvörös pamut bonyolult festési eljárását még a nagy 18. századi manufaktúrák sem tudták elég pontosan utánozni, az így festett anyag nagyon gyorsan fakult, ezért az indigókék népsze-

rúsége. Csak a 19. század közepétől terjedő anilinfestékek segítettek ezen a problémán, akkor viszont az élénk „törökvörös” vagy „buzérvörös” fonal teljesen kiszorított minden mást a piacról, csak a 20. század elején jelennek meg ismét más színek a szötteseken. Először még csak a piros mellett, kísérő színeként, később a 20-as évektől néha önállóan is találkozunk kék vagy fehér csíkokkal. A többi szín – a sárga, a fekete és a zöld – használata vidékükön csak kivételes esetben és csak egészen későn fordul elő.

A múzeum szöttesei általában meggypirosak, a 20. század elején készültek egyre sötétebbek, egészen a szinte lilás mélybordóig, amelyet főleg az egyébként is dúsan mintázott hetési szötteseken figyelhetünk meg. Ez alól csak néhány kivétel van, ezek pedig ú. n. „horvát fonalból” vannak, azaz a 30-as, 40-es években Horvátországból egyénileg „importált”, élénk, időnként kissé rózsaszínesbe hajló piros pamutból, amelyet dél-zalai falvainkban használtak. Van néhány olyan szötteünk is, ahol a piros és a bordó pamut egyszerre fordul elő: pl. egy Dobriban szőtt, pirosmintás gyári szalaggal összedolgozott abrosz 9 mintasávja felváltva meggypiros és bordó pamutból készült.⁴³ Előfordult az is, hogy egy csíkon belül van együtt a két szín, s ez a textil túloldalán szimmetrikusan ismétlődik.⁴⁴

Gyapotot házilag soha nem dolgoztak fel, a mintázáshoz, vagy a reprezentációs textilekhez használt pamutot a közeli városok boltjaiban vásárolták. A lakáskultúra változása, mely a 20. század elejétől lett egyre gyorsabb és nagyobb mértékű az 1960-as évektől gyári textilek, illetve gyári anyagokból készült kézimunkák használatához vezetett, visszaszorította a szövést a népművészet keretei közé. Ugyanakkor fellelőpiac híján teljes sorvadásra ítélte az alapanyaggyártást, s így szinte megoldhatatlan probléma elé állította a háziipari szövést, amely ma már a környező országokból szerzi be az alapanyagot.

A néprajzi gyűjtemény textilanyagának a kendervásznak csak elenyésző hányadát alkotják. Sem a gyűjtők, sem az eladók nem tartották megőrzésre érdemesnek őket. Ezek inkább szalmazsákok, ponyvák, elvéve akad egy-egy törülköző vagy végvászón. Egy 4 részből álló zebeckei kollekció használatlan, részben még be sem szedett darabjai, köztük egy teljesen díszítetlen, egy síkon szőtt csikos, két egyforma pedig egyszerű felszedett mintasoros, a háború utáni nehéz években, 1947 körül készültek.

Felszedett minták

Amint az eddigiekből is kiderült, Zala megye területe a szövés 19-20. századi népszerűsége és fejlettsége szempontjából három részre tagolódik. A Zalától északra és a göcseji szegék vidékén általában

takácstól vásárolták a szövött textileket, sok helyütt még a fonalat sem maguk fonták meg az asszonyok. Ezekben a területeken egyszerű, általában négynyüstös takácsszövőszékeken készült mintákkal találkozhatunk, kezdve a simán, avagy síkon szőtt kendőkkel a különböző fogazott, vagy ú. n. rákláb-mintás (tulajdonképpen ripsz-szerűen mintázott) (10. kép) sávokon keresztül a bonyolultabb, több színnel, teljes felületükön díszített darabokig. (11. kép) Ezekben a helyeken gyakoribb a keresztszemes csíkokkal mintázott textília.

A hetési falvakban nem voltak takácsok, itt az asszonyok alakítottak ki egy sajátos mintarendszert, amelyre a sok, egymáshoz nagyon közeli, vagy teljesen összeérő mintasávból áll, erősen geometrikus díszítmény jellemző. A főminták között közepes és keskeny összekötő motívumok húzódnak, egymástól és a központi mintától azonban ezek sincsenek nagy távolságra. Nem jellemző rájuk a Zebecke környéki csíkokon megfigyelhető hármasszerkezet. (12. kép) Ez a stílus több-kevesebb következetességgel jellemző a Hetéssel közvetlen szomszédságban lévő dél-zalai falvakra is, bár a tömör, néha a 40 centimétert, vagy egy-egy halottaslepedő esetében a dupláját is meghaladó díszítmények itt már lazábbak és keskenyebbek. Mégis egyértelmű rajtuk a hetési befolyás.

A harmadik terület Zebecke környéke, melyet talán indokolt a központjában fekvő, és már a 19. század végén is szövőasszonyainak ügyességéről híres községről elnevezni. Az itt készült darabokra jellemző:

- a) hogy kevesebb mintázott sávot alkalmaznak, mint a hetésiek, a sávok és a köztük lévő sima vászon aránya egyforma, vagy inkább a fehér kerül túlsúlyba rajtuk,
- b) a minták a szövött csíkokon belül lazábbak, több látszik a fehér alapszövetből, mint a hetésiek esetében
- c) a minták sokkal rajzosabbak, jobban közelítenek a szabadrajzú hímekekhez
- d) ezzel együtt az északibb falvak takácsszötteseinél általában szélesebb, bonyolultabb mintázatúak
- e) a mintasávok csaknem mindig három részből, a középső főmintából és az öt alul-felül közrefogó szélmintából állnak, ez lehet esetleg a főminta felének, vagy egy részének ismétlése is.

A mintákat az 1950-es, 60-as években gyűjtött darabok esetében, amelyek között gyakori, hogy maga az eladó szötte őket, sokszor meg is nevezték. A későbbi időszakokra ez egyre kevésbé jellemző, nyilván amiatt, hogy már nem a készítőktől szerezték be a tárgyakat, s az utódok nem ismerték a minták neveit. Ugyancsak erre vezethető vissza az a sajnálatos tény is, hogy a zalai mintanevek nem túlzottan fantáziadúsak, számuk is jóval kisebb, mint a hasonlóan

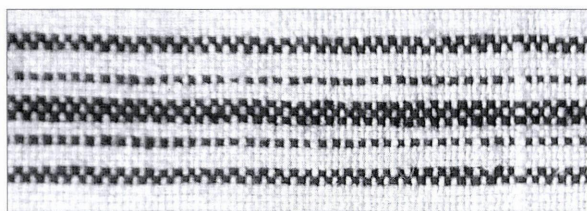
magas szövőkultúrájú somogyiaké, noha a minták között számos tökéletesen egyezőt találhatunk.⁴⁵

Érdemes megemlíteni, hogy Zebeckén és környékén nemcsak a szövést, hanem a hímzést is magas színvonalon művelték. A férfiak vászoningének mellrészét, *mizlijét* szabadrajzú fehérhímzéssel díszítették. Ezek a többnyire függőleges csíkokba rendezett minták esetenként igen hasonlóak a szövöttekhez, és ugyanazokkal a nevekkel nevezik meg őket, mint a törülközőkön, abroszokon, stb. láthatókat: *ruózsás, fenyűágos, tulipános, rozmaringos, szőlőfejes*.⁴⁶

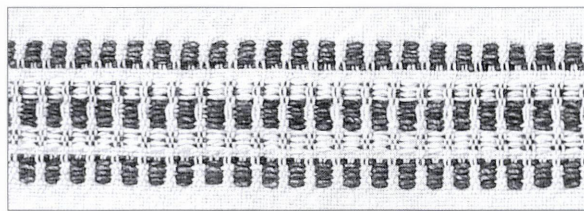
Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül közlöm a Zebeckén és környékén gyűjtött szöttesek díszítményeit, a minták alatt dőlt betűvel szedve azokat a megnevezéseket, amelyek közvetlenül a készítőtől, vagy más helyi adatközlőktől származnak, álló betűvel pedig a gyűjtő analógiák alapján történő meghatározásait, ill. a saját megnevezéseimet, amelyek pusztán az azonosítást szolgálhatják.

Az adatok az alábbi sorrendben követik egymást: mintanév, leltári szám, a tárgy megnevezése, a szövő neve, a készítés helye, ideje.

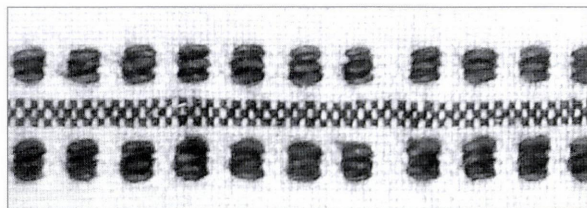
1. Főlszedés nélküli, csak bordába és nyüstbe fűzött minták

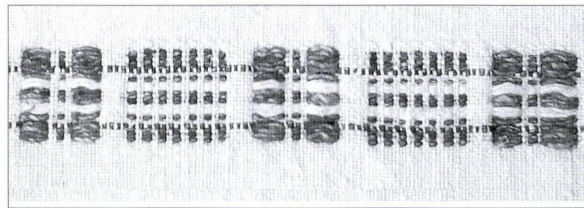
vesszős hímés minta I., GMN.53.79.4. kosárruha,
Kása Etelka, Zebecke, 1936

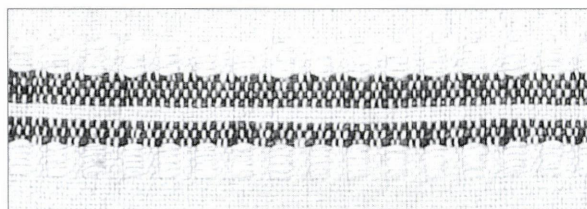
bordafogas minta II., GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

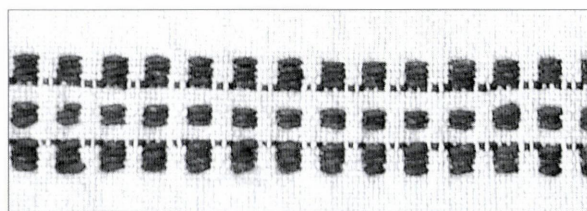
vesszűs (vesszős) minta II., GMN.51.33.2. kosárruha,
Kovács Pálné Varga Fáni, Kissziget, 1932 körül

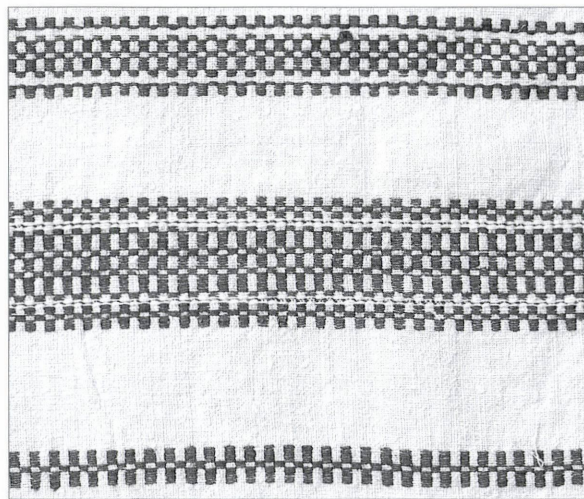
ráklábas minta, GMN.56.78.1. kosárruha
Mileji Sándorné, Kissziget, 1910 körül

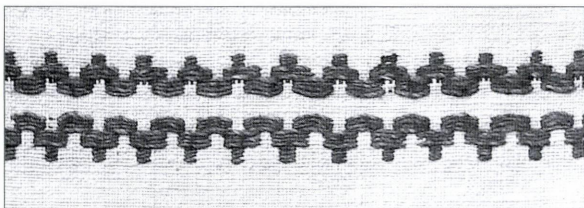
vesszős minta III., GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

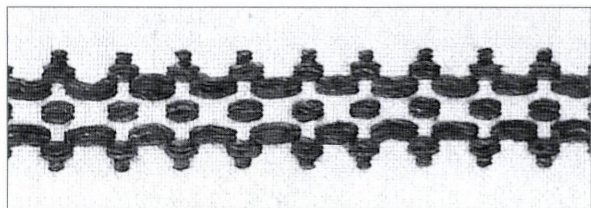
bordafogas minta I., GMN.58.57.3. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

ráklábos/takácszötti minta, GMN.62.56.1. halottas lepedő,
Varga Józsefné édesanyja (neve ismeretlen), Dobri, 1913

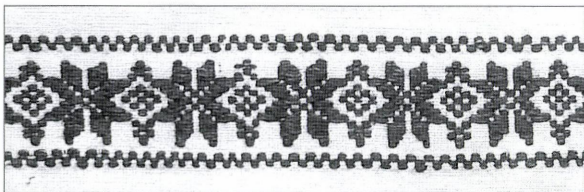

farkasfogas (szél) minta, GMN.58.57.2. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Orthaháza, 1920 körül

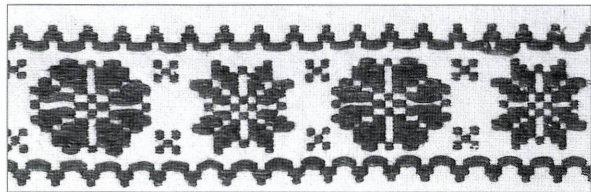

fűrészfogas minta, GMN.58.56.1. kosárruha,
Belső Józsefné Becze Mária, Zebecke, 1926

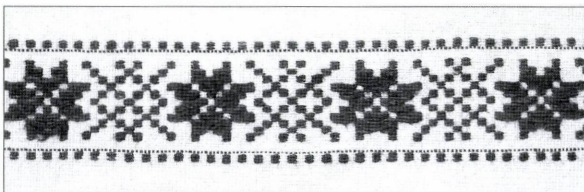
2. Fölszedett minták

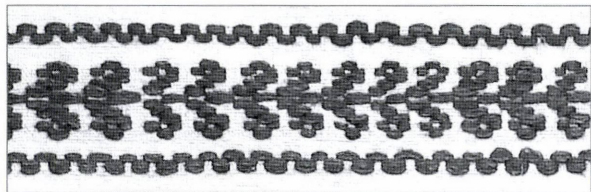
csillagos minta I., GMN.51.33.6. törülköző, Varga
Józsefné édesanyja (neve ismeretlen), Dobri, 1936 előtt

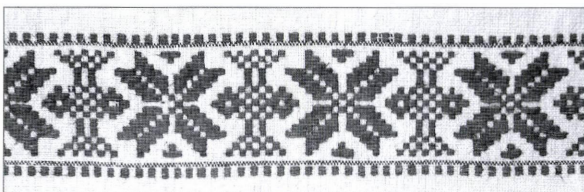
csillagos-lapdarózsás minta, GMN.58.56.1. kosárruha,
Belső Józsefné Becze Mária, Zebecke, 1926

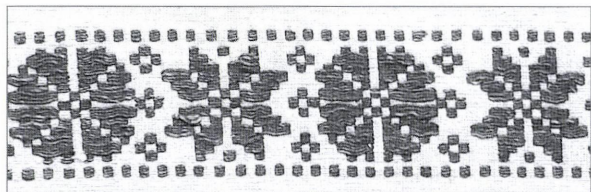
csillagos minta II., GNM.65.23.1. hosszútörülköző,
Varga Lászlóné Boczkó Mária, Zebecke, 1930 körül

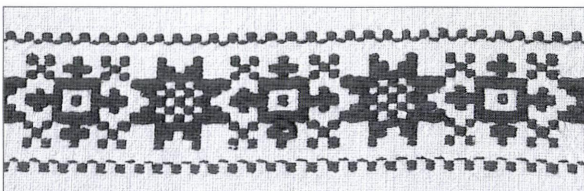
fenyőágas minta, GMN.51.33.6. törülköző, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1936 előtt

csillagos minta III., GMN.56.74.1. hosszútörülköző,
Lábodi Sándorné, Zebecke, 1896

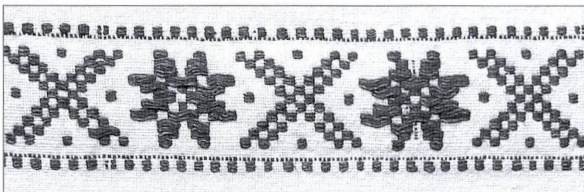
lapdarózsás-csillagos minta, GMN.53.79.2. hosszútö-
rülköző, Kása Etel néjje, Zebecke, 1906-08 között

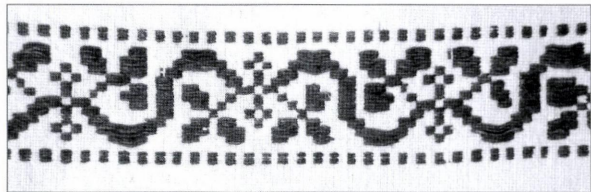
kétféle csillagos minta, GMN.57.84.2. kosárruha,
Ferecskó Jánosné, Csömödér, 1913

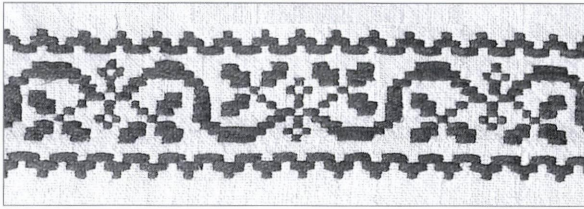
lapdarózsás-ráklábos minta, GMN.53.79.5. hosszútörülköző,
Varga Sándorné Kovács Mária, Iklódbördöce, 1922

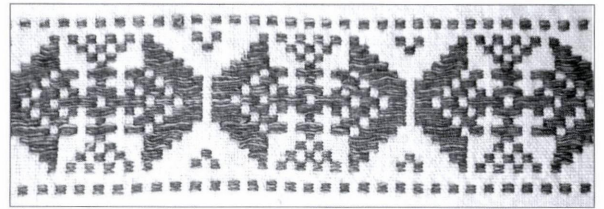
keresztezett csillagos minta, GMN.58.54.1. hosszútörülköző,
Kocfán Istvánné Hóbor Verona, Kerkatótfalu, 1924

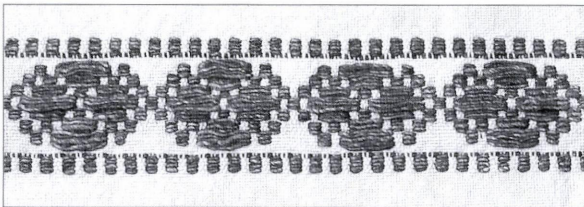
lőherleveses minta I., GMN.53.79.1. hosszútörülköző,
Kása Etel néjje, Zebecke, 1906-08 között

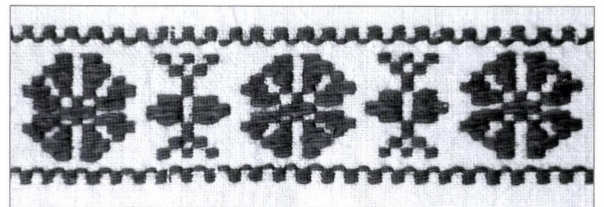
lóherlevelés minta II., GMN.65.27.5. kosárruha,
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

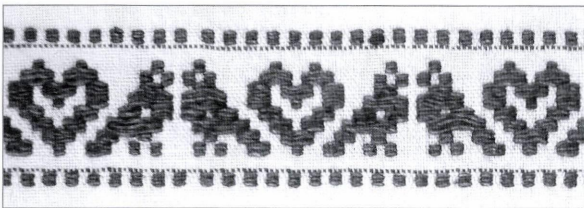
csatos minta II., GMN.53.79.6. törülköző,
Kovács Ödönné, Zebecke, 1920 körül

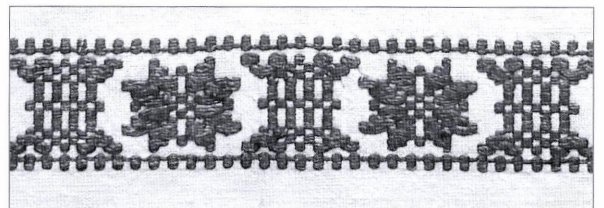
négylevelű lóher minta, GMN.59.1.1. kosárruha,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

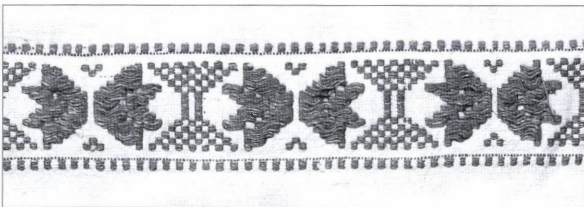
lapdarózsás-orgonasípos minta, GMN.62.56.3. kosárruha,
Varga Józsefné, Zebecke, 1937

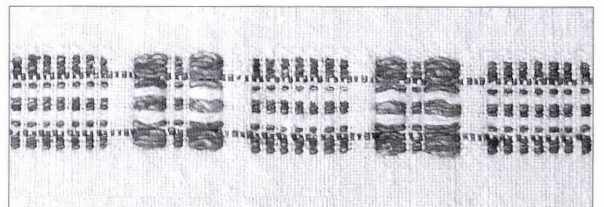
madaras minta, GMN.51.33.2. kosárruha,
Kovács Pálné Varga Fáni, Kissziget, 1932 körül

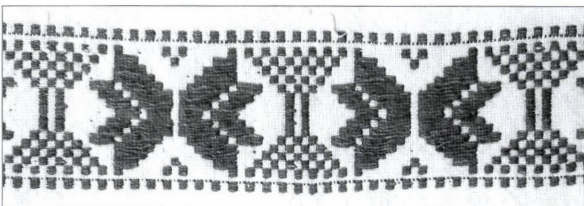
orgonasípos-csillagos minta, GMN.62.58.2. hosszútörülköző,
ismeretlen, Bárhely (Bárszentmihályfa), 1930-as évek

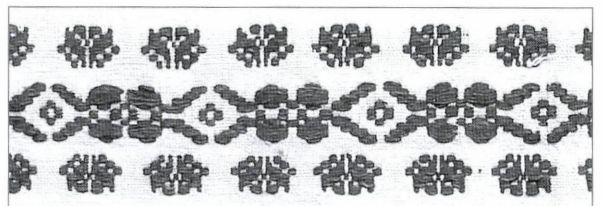
tulipános minta, GMN.53.79.7. hosszútörülköző,
Dávid Istvánné, Kissziget, 1910

rózsás minta I., GMN.56.78.1. kosárruha,
Mileji Sándorné, Kissziget, 1910

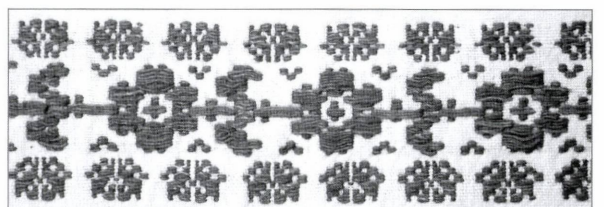
tulipános-orgonás (orgonavirágos!) minta, GMN.58.57.3.
hosszútörülköző, Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

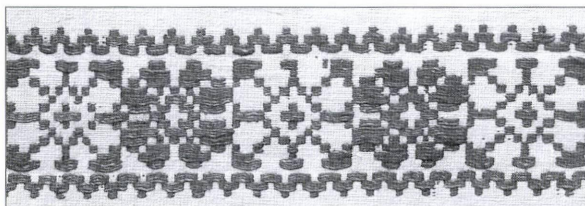
rózsás minta II., GMN.51.33.6. törülköző, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1936 előtt

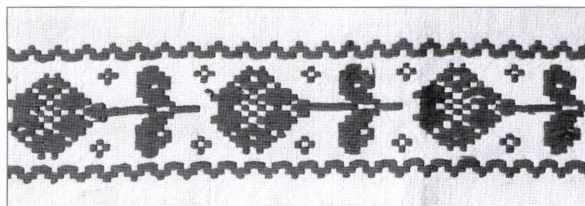
csatos minta I., GMN. 65.24.2. törülköző, ismeretlen,
Zebecke, 1912 körül

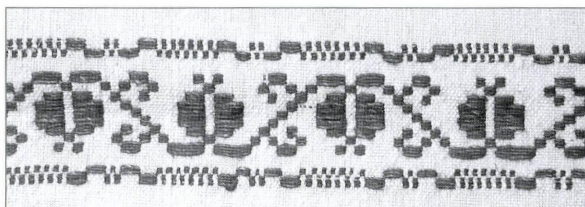
rózsás minta III., GMN.56.75.2. kosárruha, Varga Józsefné
édesanyja (neve ismeretlen), Dobri 1913 előtt

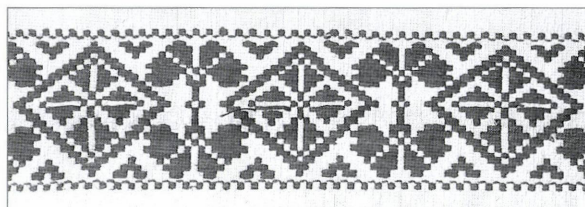
nyolelevelű róza, GMN.58.57.2. hosszútörülköző,
Kocfán Józsefné, Ortaháza, 1920 körül

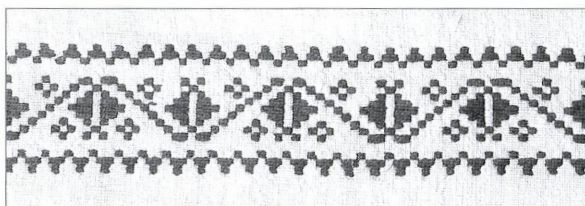
fás minta I., GMN.57.84.2. kosáruha,
Frecskó Jánosné, Csömödér, 1913

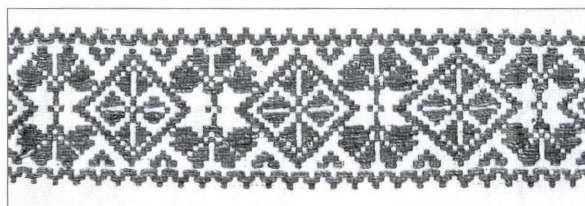
Ö-betűs minta I., GMN.62.56.2. kosáruha,
Varga Józsefné, Zebecke 1937

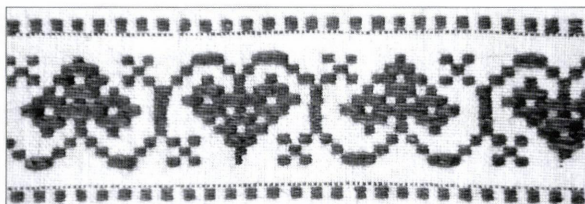
fás minta II., GMN.65.27.1. törülköző
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

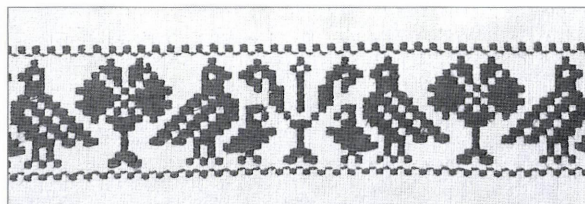
Ö-betűs minta II., GMN.65.27.5. kosáruha,
Varga Julianna, Zebecke, 1920-as évek

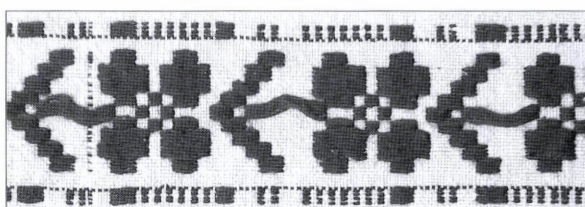
fás minta III., GMN.64.3.1. kosáruha,
Németh Anna, Kissziget, 1913

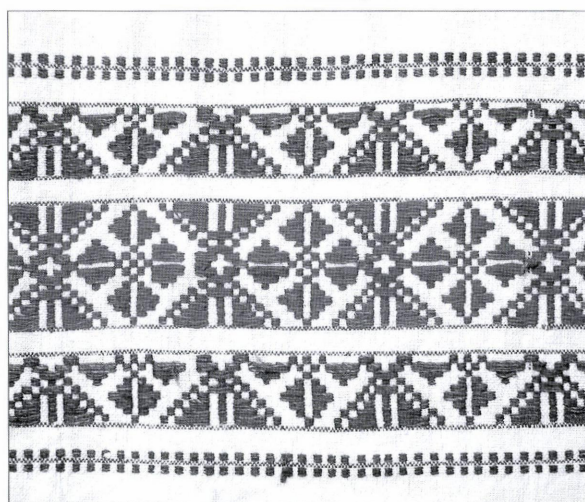
szőlőfejes négyes széllel, GMN.62.56.2. abrosz,
Varga Józsefné, Zebecke, 1937

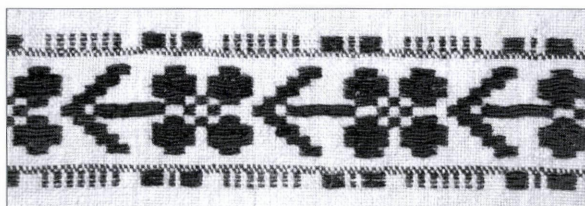
madaras-kelyhes minta, GMN.64.3.1. kosáruha
Németh Anna, Kissziget, 1913

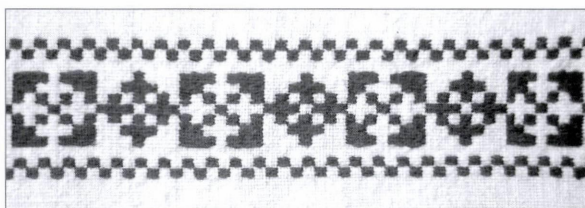
szarkalábás minta, GMN.65.23.3. kosáruha,
Lábodi Jánosné, Zebecke, 1928 körül

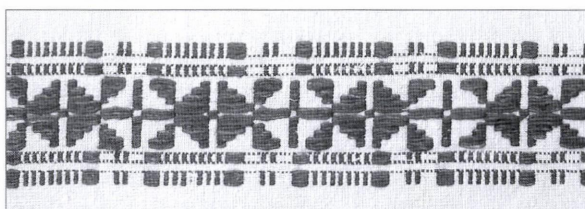
másfeles minta kétféle pirossal szöve, GMN.68.80.5.,
halottas lepedő, gyűjtési hely: Kissziget, adatai ismeretlenek

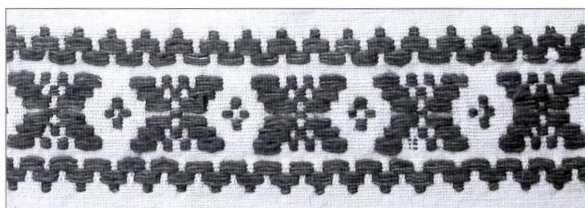
virág minta, GMN.65.26.3. hosszútörülköző,
Kaszás Istvánné Lábadi Örzse, Zebecke, 1926 körül

négyszeres minta, GMN.68.80.4. halottas lepedő,
gyűjtési hely: Kissziget, adatai ismeretlenek

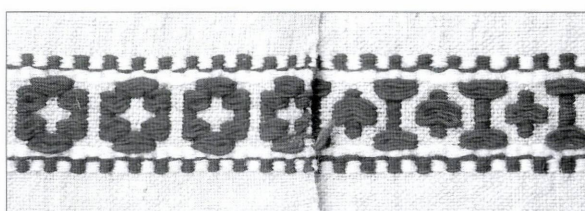

fordítós négyszöges minta, GMN.68.97.2. kosáruha
gyűjtési hely: Kissziget, készítője ismeretlen, 1930 előtt

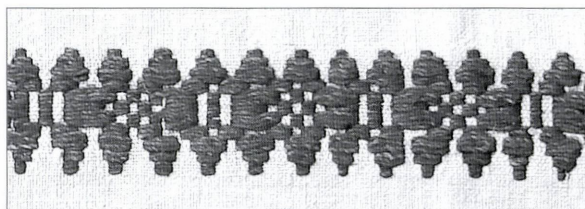

asztallábas minta kétféle pirossal szöve, GMN.56.75.1., abrosz,
Varga Ferencné édesanyja, (neve ismeretlen), Dobri, 1913 előtt

Gönczi Ferenc több Göcsejben készült szöttek „sávolymintát” is közöl,⁴⁷ némelyik mellé a nevet is odairja. Ezek a minták, vagy variánsuk kivétel nélkül megtalálhatók a múzeumba került textileken is. Ilyenek a „krajczáros”, a „8 madzagos” és még egy másik, amelynek neve sajnos olvashatatlan.

„krajczáros” minta színe és fonákja, GMN.74.33.5.,
kosáruha, Hóbor Karolin hagyatékában, adatai ismeretlenek

„nyolcmadzagos” minta, GMN.56.82.1. abrosz
Göntérháza, egyéb adatai ismeretlenek

Vannak Gönczinél olyan mintamegnevezések is, amelyeket ezidáig nem sikerült azonosítanom: „tizenkettes”, „tizenegymadzagos”, „félkarikás”, „lánc”, „hétszillagos”.

Az illusztrációkból látható, hogy egy-egy motívum többféle megnevezéssel is szerepel az adatközlők „repertoárjában”, mint pl. a csatos és tulipános (Hetésben *maslis* néven gyűjtötték) vagy a ráklábas, utóbbi egyaránt jelöl X-szerűen keresztezett vonalat és eltolt függőleges „pálcákat” is. Van félreértett vagy félremagyarázott mintanév közöttük, mint az orgonavirágos megnevezésű, amely a közismert orgonasípos (orgonás), azaz több-kevesebb függőleges pálcából álló csoport neve. Utóbbi általában a hegyes végű csillagmotívummal együtt szerepel a csíokban. Így fordulhatott elő, hogy egy olyan mintára is használta a készítője, ahol a csillag mellett más motívum szerepel. A hetési gránátalmákat pedig Zebecke környékén *Ő-betűs* névvel illették.

A házilag szőtt textileken elég gyakori a hibásan befűzött vagy fölszedett minta, amely a takácsszöttek között nemigen fordul elő. A hibás mintát meghagyták, – rossz befűzés esetén nem is tehettek mást – csak néhány olyan darabot találtam, ahol a fölszedési hibát a következő csíkban kijavították. Persze a kijavított hibákat az utókor nem láthatja, egy-egy szélesebb csík esetében azonban a rossz fölszedés már a szövés közben is nyilvánvaló lehetett, mégsem bontották vissza a néha csak pár sornyi vetüléket. (13. kép) A hibákból esetenként újabb mintavariációk is létrejöhetnek, mint pl. az általam „méhecskésnek” nevezett, amely láthatólag a rózsás csík megrövidülésével keletkezett.⁴⁸ (14. kép)

Már a 19–20. század fordulóján megkezdődik a szövött mintakincs fellazulása, bomlása. A takácsmesterek közül a tehetségesebbje és a vállalkozóbbja már az 1800-as évek közepétől, s aztán kb. az 1880-as évektől méginkább áttért a bonyolultabb, nagyobb szaktudást igénylő len- és színes pamutdamaszt szövésére, alkalmazkodva ezzel a parasztság polgárosultabb rétegeinek és az egyre növekvő számú falusi-mezővárosi értelmiségi- és hivatalnokréteg igényeihez. A késői takács-mintakönyvekben már gyakran szerepelnek a pamutdamasztok jellegzetes kockás mintái, amelyeket az ügyesen szövő asszonyok is igyekeztek átvenni, illetve hasonló szerkezetű, „modern” abroszokat készíteni saját kelengyéjükbe. Ehhez az új mintaszerkesztéshez a széles mintasávok hangsúlyos főelemeit használták fel, amelyek így eredeti környezetükből kiemelve, magukban állnak egy-egy nagyobb fehér felület közepén. E különálló minták készítői technikája már nem azonos a korábbi szöttesekével, amelyet a szakma lanszírozásnak nevez, hanem egy másik, vetülék-brosé szakszóval illetett technika,

amelyet a népi vászonszövés ritkán, inkább csak bizonyos területek szőnyegszövése alkalmaz. Lényege, hogy a színes vetülék nem fut végig a teljes szádnilyáson, hanem csak a minta területén szövik bele az alapszövet szála közé. Ezek a külön beszövítt vetülékszálak a gyapjú esetében jobban eldolgozhatók, és a szőnyegek mintája is jobban alkalmazkodik a másféle technikához, a pamutvászonban idegenül, szervesenül hat. (15. kép) Szerencsére meglehetősen ritka az ilyen darab, pontosabban kutatóink nem igen siettek begyűjteni őket. Malonyay könyvének egyik illusztrációja⁴⁹ és Szentmihályi Imre két Zalasombafán felvett fotója őrzött meg néhányat az utókor számára a tárgyak begyűjtése nélkül. (16. kép)

Szövőasszonyok

A zebeckei és környékbeli falvak szövőasszonyai méltán vívták ki környezetük és a népművészettel foglalkozó tudósok elismerését. Mintáik szépsége, arányai, a textíliákon való elhelyezésük, kivitelezésük egyaránt méltó mai figyelmünkre is. Sőt, ezek a textílek könnyebb kezelhetőségük okán jobban használhatók, ezért talán még inkább megfelelnek a legújabb idők praktikus szemléletének, egyszerűbb divatjának, mint gazdagabban díszített hetési társaik, amelyek a nagyobb szállebegések miatt, nehezen moshatók-vasalhatók.

Készítőikre, az ügyeskező parasztasszonyokra emlékezve álljon itt azoknak a névsora, akiknek művei a Göcseji Múzeum textiltárában is megtalálhatók, s így hírük-nevük túléli a romlandó anyagot, amivel dolgoztak. Néhányukról tudott, hogy melyik községből

származik ő, vagy az az elődje, akitől a szövést tanulhatta, pl. Hóbor Verona Kerkatótfalun született, Varga Józsefné pedig Dobriból származó édesanyjától vehette a tudományát. Legtöbbjük azonban helyi születésű, az ottani hagyomány továbbélője. A máshonnan bekerültek is alkalmazkodtak az itteni stílushoz. Egyetlen egyről van fénykép is a birtokunkban: Kása Etel hímezés közben felvett képét Szentmihályi Imre készítette 1965-ben. (17. kép) A tőle gyűjtött darabok egy részét nagynénje szötte az 1900-as évek elején, valószínűleg az ő mintáit vitte tovább az unokahúg is. **Zebeckén:** Horváth Fáni 1890-es évek, Lábodi Sándorné 1890-es évek, Bedő Jánosné 1900-as 10-es évek, Lábodi Józsefné 1910-es évek, Simon Mária 1910-es évek, Kovács Ödönné 1910-es 20-as évek, Belső Józsefné Becze Mária, 1920-as évek, Lábodi Jánosné 1920-as évek, Kaszás Istvánné Lábadi Örzse (Bedő Jánosné rokona) 1920-as évek, Varga Julianna 1920-as évek, Szente Etelka (Horváth Fáni leánya) 1930-as évek, Varga Józsefné 1930-as évek, Varga Lászlóné Boczkó Mária 1930-as évek, Kása Etelka 1930-as évek, Bedi Józsefné 1940-60-as évek. **Ortaházán:** Tóth Juli 1900-as évek, Belső Károlyné Tóth Mária 1920-as évek, Koczfán Istvánné Hóbor Verona 1920-as évek, Koczfán Józsefné 1920-as évek. **Iklódbördőcén:** Takács Annuska 1920-as évek, Varga Sándorné Kovács Mária 1920-as évek, **Kisszigeten:** Németh Anna 1900-as évek, Dávid Istvánné 1910-es évek, Mileji Sándorné 1910-es évek, Kovács Pálné Varga Fáni 1930-as évek, **A környéken:** Cseresnyés Julianna Pördefölde 19. sz. vége, Frecskó Jánosné Csömödér 1910-es évek.

Jegyzetek:

- 1 Plánder Ferenc: Göcseinek esmérete. Tudományos Gyűjtemény 1838. 6. szám.
- 2 Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
- 3 Dr. Szentmihályi Imre kéziratos gyűjtőnaplói évek szerinti adattári számmal a Göcseji Múzeum Adattára (GMA) örzi.
- 4 Plánder Ferenc: Göcsejről. A Göcseji Múzeum közleményei 29. Zalaegerszeg, 1970. 25. (A kiadvány tartalmazza Plándernek a Tudományos Gyűjteményben megjelent két cikkét Degré Alajos és Szentmihályi Imre megjegyzéseivel.)
- 5 Hasonló szavakkal írt a női viseletről Nemes-Népi Zakál György 1818-ban az Eörségnek Leírása című műve a 37. oldalán: „... a’ Szép Nemnek nagyobb része máig is a’ maga Sajat kezével szöött fonyott és készített együgyü

ruhával öltözködik, a’ mellyeket csak az nem tud betsülni, a’ kinek izlését a’ Csalárd ruhapompa meg vesztegette és a’ természeti Szépségnek esmeretétül el vadította.” (Faksimile. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, h.n. 2002.)

⁶ Plánder: Göcsejről 32.

⁷ Gönczi: Göcsej 644. és 647.

⁸ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna), Bp. 1912. 153–154.

⁹ E távoli, s egymással szoros kapcsolatban nem lévő területek összehasonlításának oka minden valószínűség szerint Borbély György zalaegerszegi főgimnáziumi tanár erdélyi származása. Ő gyűjtötte és fényképezte ugyanis a kötet göcseji anyagát.

¹⁰ Malonyay: A magyar nép művészete IV. 153.

- 11 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 153.
 12 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 154.
 13 Gönczi: Göcsej 646.
 14 Ispánkiak a háziipari kiállításon. A len útja a tilolástól a kész áruig – Az ispánki szövődinasztiák – Őrség: a háziipar hazája. Szabad Vasmegeye 1947. november 12. 3.
 15 Zsohár István és Gömbös Emil: A len termesztése és feldolgozása Óriszentpéteren. 1971. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár (a továbbiakban EA) 17044. 14.
 16 pl.: EA 4635/10 vagy 5455/1-3
 17 Diszes, teljes felületén mintázott, szöveges törülköző ltsz.: GMN.60.113.3.
 18 Piros-fehér, fogazott mintájú szakajtóruhák ltsz.: GMN.61.4-7.
 19 Gönczi: Göcsej 644.
 20 Gönczi: Göcsej 646.
 21 Kerecsényi Edit: A kender termelése és feldolgozása Letenyén. II. A szövés és a késztermék. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992. 269–301.
 22 Láncripsz hatását keltő fölszedett, textilipari műszóval lanszírozott minta.
 23 Gyűjtőnapló (a továbbiakban GyN.) 1965. I. 227. ltsz.: GMN.65.22.2.
 24 GyN. 1956. I. 1. ltsz.:GMN.56.22.1.
 25 GyN. 1956. I. 143. ltsz.: GMN.56.75.2.
 26 Zebeckei, ill. Ortaházi adat: ltsz.:GMN.62.56.3. és ltsz.: GMN.59.1.1.
 27 GyN. 1968.I. 33. lásd a GMN.68.19.1. ltsz. tárgy leírókartonját.
 28 GyN. 1953. I. 183.
 29 Marx Mária: Göcseji virrasztók. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. 498–499.
 30 GyN. 1954. 94. ltsz.: GMN.54.17.1.
 31 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 133.
 32 GyN. 1961. I. 24. ltsz.: GMN.61.13.3.
 33 GyN. 1958. I. 166. ltsz.: GMN.58.52.1.
 34 GyN. 1955. I. 21. és 1957. I.1. ltsz.: GMN.55.29.1. ill. 57.1.1.
 35 Zakál: Eörséghek leírása 47.
 36 Ld. 13. jegyzet.
 37 Plánder: Göcsejről 25.
 38 Gönczi: Göcsej 644.
 39 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 143.
 40 Kerecsényi Edit: A kender termelése és feldolgozása Letenyén I. Az elvetett kendertől a fonálig. Zalai Múzeum 2. Zalaegerszeg, 1990. 231.
 41 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 142. ill. 154.
 42 Endrey Walter: Patyolat és posztó. Bp.: 1989. 148.
 43 Ltsz.: GMN.56.75.1.
 44 Ltsz.: GMN.68.80.5.
 45 Kocsisné Szirmai Főris Mária: Somogyi stöttesminták és keresztszemes díszítések. Bp. 1969.
 46 Gönczi: Göcsej 647.
 47 Gönczi: Göcsej 645.
 48 Takács Annuska keresztágának egyik csikja ltsz.: GMN. 68.19.1. Ld. a 8. ábrát!
 49 Malonyay: A magyar nép művészete IV. 154. 293. kép Szöttesek Göcsejből.

Irodalom:

ENDREY 1989

Endrey W.: Patyolat és posztó. Bp.: 1989.

GÖNCZI 1914

Gönczi F.: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.

KERECSENYI 1990

Kerecsényi E.: A kender termelése és feldolgozása Letenyén I. Az elvetett kendertől a fonálig. Zalai Múzeum 2. Zalaegerszeg, 1990.

KERECSENYI 1992

Kerecsényi E.: A kender termelése és feldolgozása Letenyén. II. A szövés és a késztermék. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992.

KOCSISNÉ SZIRMAI FŐRIS 1969

Kocsisné Szirmai Főris M.: Somogyi szöttesminták és keresztszemes díszítések. Bp. 1969.

MALONYAY 1912

Malonyay D.: A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna), Bp. 1912.

MARX 2004

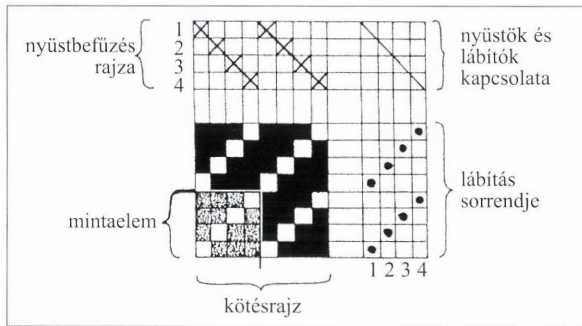
Marx M.: Göcseji virrasztók. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. 498–499.

NEMES-NÉPI ZAKÁL 2002

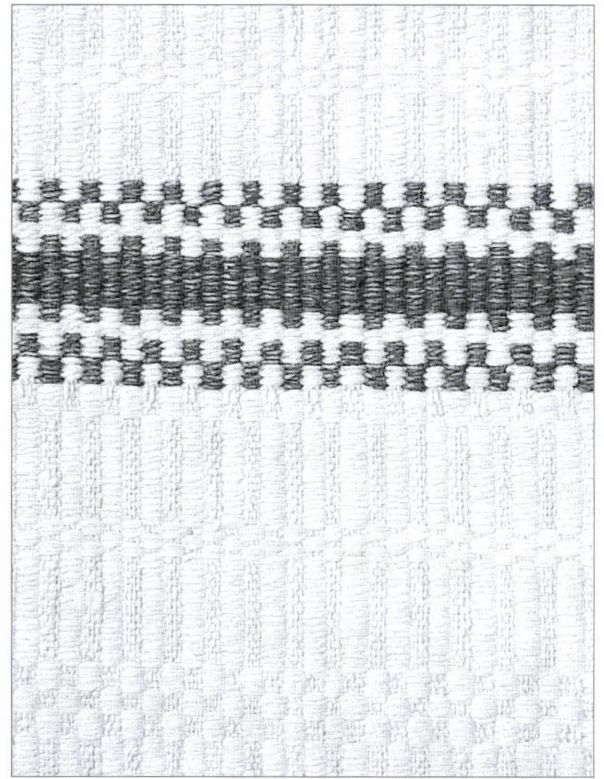
Nemes-Népi Zakál Gy.: 1818-ban az Eörséghek Leírása. Faksimile. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, h.n. 2002.

PLÁNDER 1970

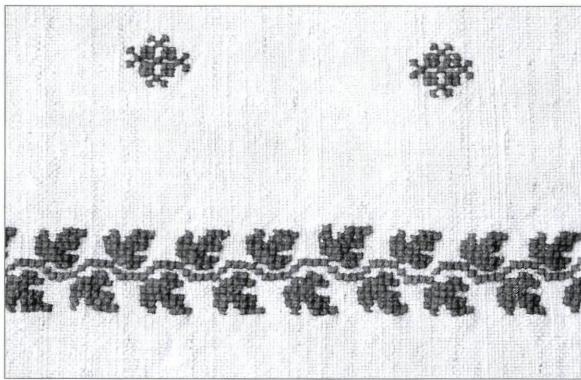
Plánder F.: Göcsejről. A Göcseji Múzeum közleményei 29. Zalaegerszeg, 1970.

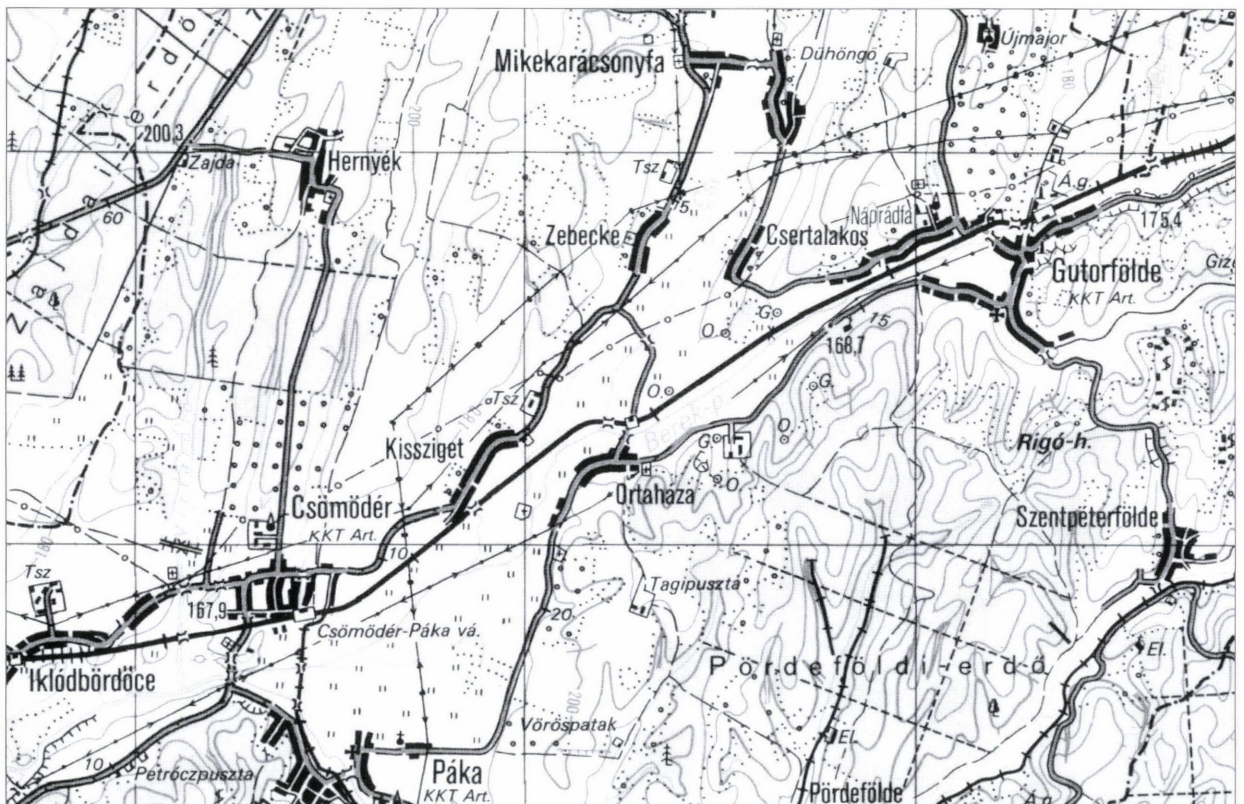
1. kép: takács-mintarajz

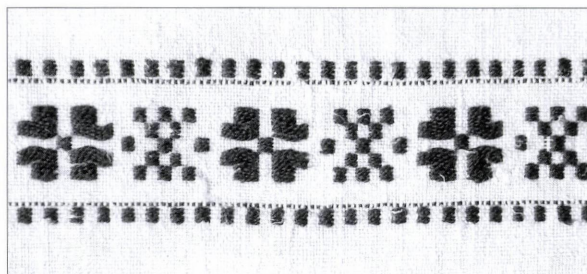
2. kép: ripszhatású takácsszöttek részlete

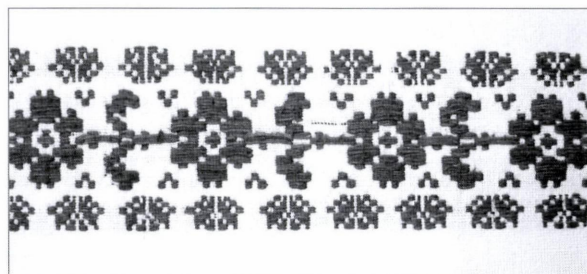
3. kép: hímzett díszítésű kosáruha részlete

4. kép: Zebecke és környéke

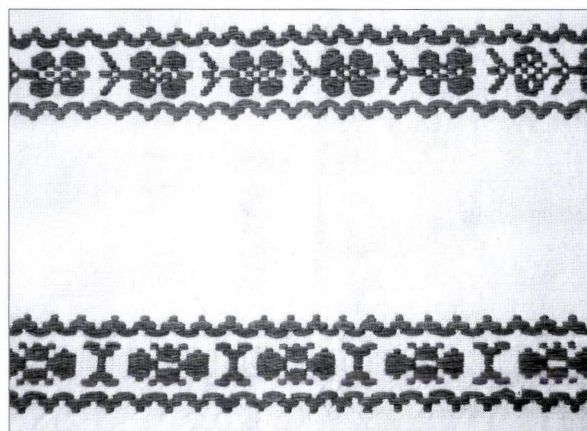
5. kép: három részből szerkesztett minta 1.

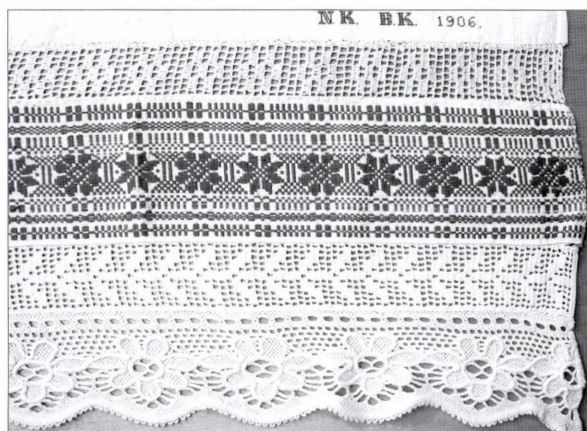
6. kép: Három részből szerkesztett minta 2.

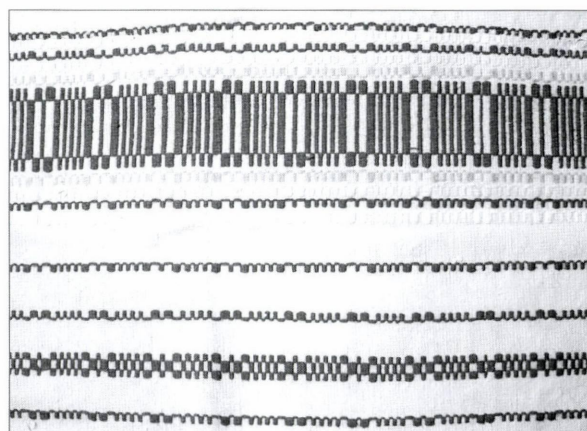
7. kép: piacra összekészített kosár Ortaháza, 1965
(fotó: GMF.4773.)

8. kép: keresztág mintája, Takács Annuska szötte 1928-ban

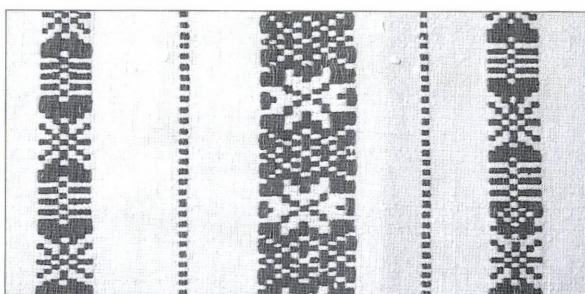
9. kép: több részből összeállított göcseji halottas-lepedővég

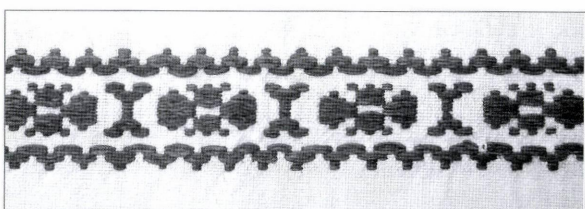
10. kép: lepedővég Hottóról

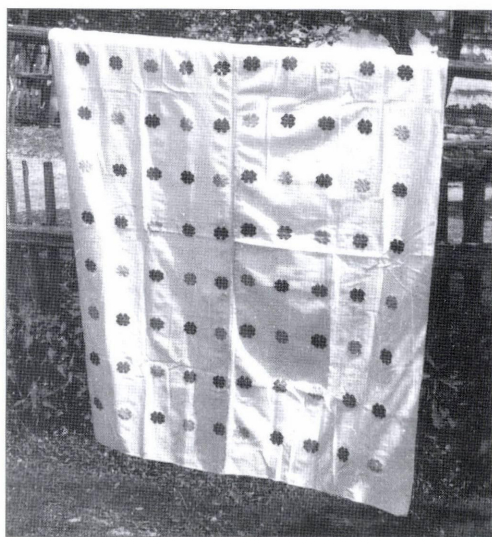
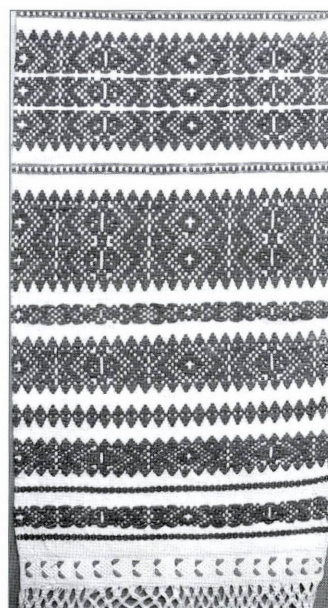
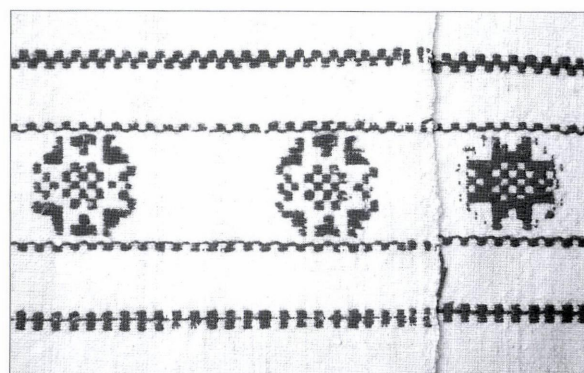
11. kép: törülköző Zalaapátiból

13. kép: hibás leszövéssű csíkminta javítva

14. kép: hibás szövésből keletkezett új minta

16. kép szedett csillagos abrosz Zalasombatfáról
(fotó: GMF.302.)12. kép: hosszútörülköző hetési
mintával Mikekarácsonyfáról15. kép: kosáruha külön-külön beszött (brsósé)
csillagokkal Bánokszentgyörgyről17. kép: Kása Etel munka közben, 1965
(fotó: GMF.4767.)